

УДК 141.30 (091) (477)

Ярина Петрук**ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ ГАВРІІЛА КОСТЕЛЬНИКА**

На основі аналізу друкованих та рукописних праць Гавріїла Костельника вперше висвітлено його погляди на моральні поняття й проблеми. Продемонстровано, як вони творять цілісну етичну конструкцію в його філософській системі. Подано аргументацію Г. Костельника щодо об'єктивності моральних законів та їх значення для розвитку людини.

Ключові слова: етичні погляди, моральні закони, Гавріїл Костельник.

Y. Petruk**ETHICAL THEORIES IN THE PHILOSOPHICAL SYSTEM OF GABRIEL KOSTELNIK**

Printed works and unpublished manuscripts of Gabriel Kostelnyk (1886-1948), Ukrainian priest and philosopher, are analyzed. His views on moral concepts and problems are presented for the first time. Arguments of G. Kostelnyk about the objectivity of moral laws and their implications for human development are presented.

Philosopher's interpretation of concepts of «inner man», «the perfect man», «natural person», «natural or innate intuition» is clarified. His understanding of the mechanisms which lead to formation of different types of human characters and differences in attitudes is described. The main thought of the philosopher is that everyone creates his own inner life and affects his happiness.

Kostelnyk rehabilitated the authority of the human nature. Philosopher considered natural for a man to distinguish human beauty, to care about eternity, to show love to neighbor. He said that implementation of evangelical moral laws should be understood not as a penance but as deification, exaltation of man to God. In his view, the natural moral world of a man is defined by the laws: honor God and do not do to another person that you do not like for yourself. Kostelnyk concluded that God is actually appraised our moral efforts to counter temptations. Philosopher emphasized that moral laws are not a human creature but are the natural immanent laws of the human soul, the laws of human destiny.

The main points of his study on contrasts in the world and in life are outlined. He believes that domination of altruistic tendencies in the game of contrasts for harmony in the moral life is necessary. Imagery and accuracy of the philosopher in the theme of patience and sacrifice are shown; they must accompany spiritual growth.

The basic idea of the ethical concept of G. Kostelnyk is that people are students of the Creator; the Earth is the school where one may learn on contrasts, may compete, grow spiritually, looking for God, approach to God by following the natural moral laws or degrade neglecting them.

Keywords: Gabriel Kostelnyk, ethical theory, moral laws.

Я. Петрук**ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ В ФИЛОСОФСКОЙ СИСТЕМЕ ГАВРИИЛА КОСТЕЛЬНИКА**

На основании анализа печатных и рукописных трудов Гавриила Костельника впервые освещены его взгляды на нравственные понятия и проблемы. Продемонстрировано, как они создают целостную этическую конструкцию в его философской системе. Приведено аргументацию Г. Костельника относительно объективности моральных законов и их значение для развития человека.

Ключевые слова: этические взгляды, нравственные законы, Гавриил Костельник.

*Моральні закони – закони людської долі.
Г. Костельник «Зависть богів» [9, с. 185]*

Сьогодні у науковому дискурсі дедалі частіше з'являються теми, у яких протиставляються принципи моралі та політики, моралі й економіки, бізнесу, моралі й управління людським ресурсом, моралі та журналістських досліджень. У глобалізованому світі шукають компромісних моральних норм, які б мали влаштувати більшість. Науковці намагаються розв'язати непорозуміння та конфлікти за допомогою етичних засад власних, часто відмінних, світоглядів, сформованих у тих суспільствах, де вони проживають. Хоча вчені орієнтуються також і на загальні положення, закони, конституції, конвенції про права та обов'язки людини, проте в основу наукових пояснень вкладається та чи інша етична система: прагматизму, християнства, ісламу та ін., залежно від особистого вибору та прихильності авторів, від їх власної переконаності в правильності ієрархічного розташування цінностей.

Як фіксуємо в досвіді, конфлікти та непорозуміння часто виникають на різних рівнях і сферах людських взаємовідносин через неоднакові етичні позиції. Суперечності в житті неминучі, причин їх виникнення є чимало. Але вектор людських прагнень з давніх-давен був і надалі повинен бути в на-

прямку досконалості, гармонії й ідеалу в співжитті. Пошуки всезагальних людських моральних засад тривають. Проблема визначення критеріїв для моральності чи аморальності, об'єктивності етичних категорій є дискусійною і надалі залишається актуальною.

В окресленні місця та важливості моральних норм, цінностей сучасності варто взяти до уваги етичні погляди відомого свого часу у Галичині та свідомо замовчуваного впродовж 40 років філософа, священика, публіциста Гавриїла Костельника (1886-1948). Нетрадиційно та оригінально будував він свою філософську систему, наскрізною метою якої було «поєднати» духовний та матеріальний світи. Його філософські твори почали фахово досліджувати в Україні в останні 20 років. Висвітленням системи етичних поглядів Костельника досі ніхто окремо не займався. Професор М. Кашуба та І. Мірчук у монографії «Гавриїл Костельник: філософські погляди» акцентували свою увагу на проблематиці у сферах онтології, гносеології, релігієзнавства, соціальної філософії та філософії історії. У розділі «Соціальна філософія та історіософія Г. Костельника» автори аналізували лише працю «Границі демократизму» 1919 року видання, у якій Костельник висловив свої окремі етичні позиції [2, с. 84]. Вказана монографія ґрунтується лише на тих творах Гавриїла Костельника, які вийшли окремими книгами.

Етична проблематика займала домінуючу позицію у філософській концепції о. Гавриїла. Значну частину своєї спадщини він оприлюднив у періодичних виданнях [28]. Низка його творів не була опублікована взагалі [1]. Завдяки сприянню владики УПЦ Августина, якому було передано частину архіву Костельника, що зберігався у Львові, нами було опрацьовано декілька невідомих досі праць українського філософа [3; 5; 7; 11; 13; 16; 25].

Практично кожен твір Костельника містить окремі моральні аспекти етичної системи філософа. Нашою метою є проаналізувати праці Костельника, окреслити його розуміння моральних понять і проблем та знайти їхнє місце у його філософській концепції, продемонструвати, як вони в цілості творять струнку логічну етичну конструкцію в його світогляді. Хоча він не раз писав, що нічого нового не говорить, лише повторює вічну, святу мудрість людського роду [22, с. 30], все ж його оригінальні висновки стосовно моральних проблем демонструють глибину й широту мислення, всебічний підхід в аналізі надважливого рівня людського життя та причин суперечностей, які виникли в етичних побудовах першої половини ХХ століття. У цей час атеїстичні ідеології почали особливо протиставлятися теїстичним. Основою етичної системи Костельника була антична та християнська філософія, але джерельною доказовою базою слугував йому життєвий та науковий досвід.

Висловлювання Костельника завжди емоційно насичені, легко сприймаються та захоплюють читача, вказують на особисте переживання автора у висвітленні тієї чи іншої проблеми. У його творах часто трапляються порівняння, протиставлення, контрасти. Можна зазначити, що автором у вирішенні складних моральних проблем був поетичний філософ. Тому буває цікаво передати думки Костельника, процитувавши його самого. Аналізуючи етичні проблеми, філософ намагався доступно й послідовно викладати свої аргументи. Часто складається враження, ніби він дискутував із опонентом, пишучи свої праці, випереджаючи можливі контраргументи.

Моральні закони були об'єктом дослідження Гавриїла Костельника. Він вважав, що вони існують об'єктивно, подібно до фізичних [11, с. 22]. Факт існування абсолютних моральних законів, відповідно до тверджень Костельника, є одним із основних догм «природного» світогляду [11, с. 18]. Специфічна природа моралі зумовлює й специфіку її пізнання. На відміну від Канта, який заперечував можливість наукового доведення існування моральних законів, український філософ вважав, що трансцендентну, апріорну природу морального закону як сутності моралі можна досягнути лише засобами метафізики, а довести об'єктивне існування моральних законів можна науково (з досвіду).

Костельник у своїх творах поділився міркуваннями відомого в його час математика Симона Блядера, які той висловив для підтвердження своєї віри в Бога: щоб він не робив, добре чи погане, – з іншого світу завжди приходить реакція на його вчинки [9, с. 190; 11, с. 72]. Філософ був впевнений, що можна відкрити головні правила тієї таємничої реакції на основі порівняння досвіду. «Якщо моральні закони є дійсно природними божими законами, – роздумував Костельник, – то ясне й неминуче, що отся езекуція мусить бути» [17, с. 382]. Через те, що реакція з другого світу на порушення моральних законів буває не завжди моментальною, люди часто на них не зважають. Тим особам, які намагалися заперечити їхнє існування, мислитель казав, що «доказати директно, що Бога нема, ні душі, ні природних моральних законів – це безнадійна справа» [3, с. 88].

Костельник розмірковував щодо осіб з матеріалістичним світоглядом, які визнають, що будь-які акти людської активності викликають реакцію в матеріальному світі. Тобто людина знаходиться в системі загального закону причинно-наслідкових зв'язків. Тому логічно «навіть матеріалісти повинні б признати, що не можна безкарно робити, що хто хоче, але треба зважати на закони реакції всесвіту, бо це закони людської долі. І треба вивчати ті закони, щоб стосуватись до них» [9, с. 192].

Костельник виходив з того, що люди не є творцями світових законів життя, а пристосовуються до цих законів. «А коли так, то нам треба з повагою та покірністю заходитися, щоби одкрити: що для нас добре? А коли це одкрите, так ставаймося його невірниками: щоб нам бути невірниками життя, а

не невільниками смерті» [18, с. 182–183], – закликав філософ. Стверджуючи існування доцільності у природі, визнаючи будову світу справою Розуму, Костельник наполягав на тому, що люди повинні «оглядатися на те, чого природа від нас хоче – ... людина у світі природи не сирота, але дитина природи, доцільно створеної: дитина Божа» [3, с. 56].

Шукаючи доказів існування та обґрунтування об'єктивних етичних законів, Костельник передусім намагався зрозуміти сутність і природу людини. Він вважав, що в природі закладені механізми формування як тіла, так і душі людини. «Природа діє автоматично» [11, с. 38], «дає нам свідомість, пам'ять, вона творить поняття», а «з часом розвивається в людині «внутрішня свобода», людське «я», яке керує думанням, хотінням і діянням» [11, с. 27]. «В усякій праці властиво наше є тільки наша воля і наша провідна думка – решта все природне» [3, с. 52]. Костельник ніяк не применшував ролі людської індивідуальності. «Природа все постачає людині, однак, де йде про свідоме людське життя, там природа вирішальний момент полишила людині, щоб людина працювала на свою власну відповідальність і по власному змаганням» [3, с. 54]. «Природа дає людині такі духові сили, як розум і свобідну волю, якими людина сама викінчує будову свого духа», «вибирає собі форму для свого життя» [7, с. 19]. Філософ зазначав, що без розуму людська воля не могла би бути свобідною, та й взагалі не було би волі, а лише «хотіння», як у тварин [7, с. 17]. Люди мають свободу щодо зовнішніх істот і щодо власних внутрішніх переживань. А тварини – лише щодо зовнішніх істот.

Костельник розумів під поняттям «свобода» в біологічному значенні здатність починати діяти та змінювати напрям своєї діяльності. А «волю» називав духовною силою, яка є двигуном свободи [7, с. 19]. «З природи» свобода людської волі обмежена сумлінням, природними моральними законами і страхом Божим [3, с. 69]. Де є свобідна воля і розум, там формується моральна сфера [17, с. 199]. У досвіді ми фіксуємо, що воля може управляти почуттями та розумом, або трапляється навпаки, що воля підпорядковується почуттю чи пристрасті [17, с. 317]. «Наша власна пристрасть – це для волі чужа сила», – стверджував філософ [7, с. 22]. Моральні закони (не вбий, не кради, не чини перелобу, не свідчи фальшиво) стримують людські пристрасті та бажання, вони «мусять мати таку силу, яка зобов'язує в сумлінні» [7, с. 2].

Філософ намагався дати пояснення у своїх творах, чому моральні закони можуть втрачати силу впливу на вибір у житті людини.

Аналізуючи людські схильності, потреби, спрямування активності, Костельник вважав, що люди інстинктивно прагнуть до досконалості та постійно знаходяться в пошуку «ідеальної людини». А така потреба виникає тому, що «природа лишила людину недокінченим твором остільки, що людина сама має улаштувати свій спосіб життя» [11, с. 2]. Водночас філософ стверджував протилежне: «люди – любителі карт і всіх ігор, – більше вони люблять свою видуману дійсність, дійсність, якій вони диктують закони, як дійсність Божу» [18, с. 72]. Костельник шукав причину різновекторності людських прагнень, але розумів, що наймиліше в людському житті – це «сповняти свою волю, іти за своїми поривами чуття і розуму. Всі людські гріхи виводяться з цього джерела – і всі найбільші людські діла» [3, с. 18].

Філософ часто користувався у своїх працях поняттям «внутрішня людина. «Те, що в нас рухається, що утворює в нас свідоме життя, то – за ап. Павлом – «внутрішня людина», – це така безпосередня дійсність для нас, що її ніхто не заперече, бо це був би найбільший абсурд» [9, с. 191]. «Внутрішня людина» складається з комплексу енергій. У рукописі «Атеїст» Костельник окреслив найважливішу, на його думку, практичну проблему в людському роді, а саме: який є правильний, спасенний тип внутрішньої людини [3, с. 5]. «Людина своїми думками мусить якось оформити свою внутрішню свободу, мусить визначити собі напрям і мету життя, бо без нього годі було б жити» [3, с. 5]. Згідно з міркуваннями філософа, «внутрішню людину» оформлює релігія. Кожна релігія формує свій тип «внутрішньої людини». А «релігія – це найвищий закон для свідомого й свобідного життя, який людина сама постановляє собі на основі цілого свого пізнання життя-буття» [3, с. 5]. Філософ проводив аналогію між різними родами тварин, які поділяються на різні породи, та людьми, що поділяються на різні види «внутрішньої людини» відповідно до своєї релігії [20, с. 8]. У творі «Пісня Богові» Костельник зазначав, що ніщо так не розрізняє людей, як їхні світогляди. Кожна релігія, як і світогляд, пропонує свій закон життя, свою етику, своє розуміння ставлення до життя. «Релігія – це природна конечність людської душі» [6, с. 4].

Досліджуючи етапи духовного розвитку, Костельник називав релігію найпершим, найвищим мірилом ідеальної людини, бо вона давала пояснення на життєво важливі питання. «Етика, тобто закони для людського життя, оскільки воно свобідне і розумне, не може бути з чогось іншого виведене, як тільки з релігійної віри» [7, с. 51]. Етичні нормативи повинні бути і тепер у кожній розумній істоті. Адже всім необхідно знати свої життєві права та обов'язки у ставленні до себе та інших. Релігія визначає етичні правила поведінки, без яких людям неможливо жити. Під її впливом формується духовний характер людини. Ідеальною людиною, згідно з релігійною орієнтацією, є та, яка сумлінно дотримується законів своєї релігії [11, с. 4]. Впродовж людського існування аж до сьогодні ведуться пошуки та боротьба за «правдиву релігію», яка буде визначати взірць ідеальної людини.

Костельник використовував поряд із поняттям «ідеальна людина» поняття «природна людина». Це особа, яка має «високо розвинене життя та своїм думуючим «я» не знаходиться в роздорі з людськими

інстинктами» [11, с. 15]. Метою інстинкту є скерувати тварину чи людину на такі реакції, які для їх біологічного добра дуже потрібні [7, с. 229]. Мислитель стверджував, що й все духовне життя в людей в основному розвивається інстинктивно, а лише на рівні філософії людина рефлексивно пізнає, тобто аналізує духовні пружини, які визначають норми внутрішнього життя [11, с. 16]. Але тут Костельник зазначав, що лише правильне функціонування розуму веде до правильного схоплення життя-буття та правильного світогляду [11, с. 17]. І головне, усі природні інстинкти треба доцільно культивувати, щоб вони розвивалися правильно [15, с. 407]. Якщо виникає потреба доводити існування Бога, «тобто за-ключуванням доходить до пізнання Бога, там уже поповнений природний лад у душі» [25, с. 18].

Основними постулатами природного світогляду, або, як ще називав Костельник, природними інтуїціями, є визнання існування тіла й душі, пізнання зовнішнього світу, розуму як окремої сили душі, людської свободної волі, існування природних моральних законів та існування Бога. «Хто суперечить хоч би тільки одній з цих природних догм, той іде в розріз з людською природою...» [11, с. 18] – таке переконання філософа. Всі світогляди, які не визнають ці природні догми, сформувались під впливом якоїсь тенденції чи провідної ідеї, що викривляли правильне функціонування розуму в пізнанні об'єктивності. Тенденція, подібно до сонця, засліплює розум. Природний світогляд формується без тенденцій, на основі життєвого досвіду. «Природна людина» самочинно не може заперечити догми природного світогляду: «сама природа розуму веде її тим шляхом, а «я» природної людини ще не є визволене, щоб суперечити природі людського розуму» [11, с. 22]. У статті «Становище християнської філософії» Костельник перераховує інші природні дані, які, на його думку, не можна відкидати, а саме: «розум є оригінальною й вищою силою від змислів; щось іншого є думка, щось іншого є річ; пізнаємо зовнішній світ; розумом можемо пізнати й надзміслові річі; маємо свободну волю; моральний змисл, поняття причини й наслідку мають трансцендентну вартість» [23].

Філософ називав вродженими знаннями основні моральні поняття та засади, такі як «добро, зло, гріх, дозволене, недозволене, за добре діло не належиться кара, добро треба сповняти, а зло оминати та ін.» [24, с. 24]. Тут же ж він пояснював свої думки, частково приймаючи позицію Аристотеля та Локка стосовно новонародженої людини як «*tabula rasa*», і твердив, що будь-яке наше пізнання насправді є набуте. Проте філософ знаходив місце у своїй теорії й для «вроджених ідей» Платона, Декарта, Ляйбніца та Канта. «Людська душа з уродження не є «*tabula rasa*» з огляду на майбутні її ідеї, поняття, осуди. Вона має свої спеціальні детермінації, які при її зіткненні зі світом з причиновою конечністю доводять до означених ідей, понять, осудів». «Хоч такі пізнання не є вроджені вже як готові поняття та осуди, однак тому, що нам їх сама наша природа дає, можемо їх таким правом називати «природженими», вони є плодами інтуїції, праці підсвідомості», «наша підсвідомість викинула їх у нашу свідомість при зіткненні із зовнішнім світом» [24, с. 24, 25, 50].

Філософ намагався розділити вроджене та набуте пізнання, а також вроджену та набуту підсвідомість. Спочатку розвиваються в душі ті сили, які є «природжені», без участі людської свідомості. Їхнім результатом є «вроджені пізнання». «Інтуїція витворює «ядро» таких понять, що накидуються людській свідомості, і тому є спільними для всіх людей («вроджені поняття»), як правдиве, помилкове, смішне, гарне, причина-наслідок, мета, доцільність, сила, божество, морально-добре, морально-зле, святе і т. д.» [24, с. 64]. Природа в інтуїтивній формі дає нам основні правди про світ і про нас самих, творить підвалини для нашої логічної надбудови [24, с. 68]. Свідомість може лише далі розвивати, аналізувати і комбінувати ці поняття, але не створити. «Підсвідомі акції відбуваються автоматично наслідком психічних доцільних детермінацій, які дав нам Творець, або які ми собі вправою набули» [24, с. 80].

Набута підсвідомість «заповнюється поняттями та осудами, які досягаємо то з досвіду, то працею нашої свідомості» [24, с. 25]. На її розвиток впливають як суб'єктивні чинники, такі як розум, воля, чуття, совість, так і об'єктивні, що є в зовнішньому світі, як досвід та наука [24, с. 37]. Набуте пізнання (воно «наше», а не «природне») відрізняється в кожній людині, тому що воно залежить від її здібностей, від розвитку вже набутої підсвідомості та від праці свідомості. Все, що потрапляє у свідомість, сходить у підсвідомість. А що часто перебуває у свідомості, те стає домінуючим у підсвідомості, і стає пануючим у душі («всі сили душі воно бере в полон»). З підсвідомості воно самочинно нав'язується свідомості. «Котра думка є постійним гостем у нашій свідомості, ота стає володарем нашої душі» [24, с. 95]. Аналогічні думки простежуємо й у творі філософа «Пісня Богові», де він вказував на взаємозв'язок і взаємозалежність думки та душі людини: «думка родиться в душі – що в душі є, те вона й родить; а душа вподібнюється до думки – що в душі є, те душею й володіє» [18, с. 55]. До руйнації особистості призводить чинення гріха: «Твоя душа вбиває твої думки, твої думки вбивають твою душу. Така вже доля гріха» [18, с. 55].

Так утворюється спеціальна формація душі, постійна диспозиція психічних сил, де певна сила може займати домінуюче становище. Так виробляється характер людини, який залежить від того, «яких зусиль ми докладали в історії наших психічних переживань, у якому напрямі розвивали своє психічне життя, які психічні сили й напрями стали в нас пануючими» [24, с. 38]. Різні типи сформованих психічних характерів, синтези «відомостей і почувань» неоднаково впливають на сприйняття предметів та

явищ світу. Це є головною причиною суб'єктивних відмінностей у світоглядних поглядах, як вважав філософ [24, с. 65]. Таким чином, Костельник доходить висновку, що кожна людина є ковалем своєї «душевної фізіономії», «кожний сам себе будує, творить своє внутрішнє життя, а головне від сього залежить «щастя»» [24, с. 95].

Дослідник розглядав розвиток моральних орієнтирів людства і в історичному розрізі. З часу появи у людини первісної самосвідомості у світоглядах вибудовувалися щораз інші системи поглядів, теорії, переконання, які мали б унормувати поведінку розумних істот. Виникали філософські, релігійні твердження про природу, сутність людини, її можливості, моральні засади співіснування усього живого. «Від вирішення цих проблем залежить цілий світогляд: віра або невіра, моралізм або аморалізм і т. д.» [4, с. 31]. Важливим було знайти правильні критерії добра та зла, відрізнити, що «спасенне», а що «згубне» [11, с. 29].

У творі «Три розправи про пізнання» Костельник детальніше досліджував етапи розвитку людського духа та періоди культури. Культуру філософ визначав як розвиток людського духу, коли чоловік «визволяється від природи», стає самостійнішим у житті. Реалізуючи бажання досягти повної незалежності людський дух «зневірюється» в природі та таким чином «відпадає від природи». Саме завдяки своєму дару – розумній і свobodній свідомості, яка переступає свої природні межі, чоловік виходить за своє природне русло. «Людське критичне й свobodне «я» попадає в суперечність з людською природою й з цілим світом через те, що зриває з природними метафізичними, моральними й релігійними інтуїціями, які становлять єдиний міст між людським критичним «я» й цілою природою» [24, с. 4]. Без підтримки цих інтуїцій людина втрачає орієнтир у пізнанні та «блудить... так само, як блудить наша свobodна воля, коли не придержується приказів совісті» [24, с. 72]. Неправдиве та викривлене знання отримується через непоміряване почуття, себелюбство, заздрість, гнів, зарозумілість, оскільки у пізнанні бере участь цілий комплекс психічних процесів, а не лише мислення.

Аналізуючи стан тогочасної філософії, Костельник висловлювався негативно стосовно різних «критик людського розуму». «А кожний такий філософ-критик, хочаби зраціоналізувати якусь природну інтуїцію, знищив її. Так до нині знищено вже всі основні природні інтуїції: інтуїцію субстанції (Дж. Локк), множества субстанцій (Б. Спіноза), зовнішнього світу (Дж. Берклі, І. Кант), причиновості (Д. Юм, Е. Мах), моральності (Т. Гобс, Б. Спіноза), розуму (сенсуалісти), свobodної волі (детерміністи), душі (матеріалісти), доцільності в природі (механісти) і т. д.» [24, с. 67–68]. Це стало причиною прірви між теорією та практикою у філософії, яка ґрунтувалася на раціоналістичній засаді: лише те признаю за правду, що розумію. Отож, природні інтуїції філософами були відкинуті.

Костельник бачив єдиний порятунок в оздоровленні новочасної філософської думки в «повороті до природи в пізнанні» [24, с. 69]. У цьому напрямі Костельник вбачав позитивну тенденцію у філософії Бергсона, Гуссерля, Шелера. Але і вони, на його думку, помилялися, бо переоцінювали роль інтуїції. Філософ вважав, що лише при взаємному доповненні інтуїції розумом можна отримати достовірне знання. Тому Костельник прихильно ставився до філософських поглядів Блеза Паскаля, Томаса Ріда, Фрідріха Якобі. Вчений критикував надмірну раціоналізацію в пізнанні й у поетично-філософському творі «Пісня Богові», де писав: «не перекопуйте заглибоко врожайних покладів вашої душі, бо попустиєте лад Божий, і душа ваша накриється верствою неврожайності, а ви згинете у своєму вбожестві» [18, с. 65].

На думку Костельника, руйнівними та хибними кроками рухалися вчені кінця XIX – початку XX століть і у ставленні до релігії. Вони намагалися дати наукове пояснення життєво-важливим проблемам у формі знання, бажали науково пояснити питання теології. Таким чином виникла нова релігія – атеїзм, формувала свої етичні правила та новий духовний характер людини та яка боролася, як і інші релігії, за своє панування між людьми. З'явилася нова «незалежна етика». Для власного виправдання та заспокоєння сумління одні науковці-детерміністи заперечували існування свobodної волі: «все робить чоловік з внутрішньої конечності», і тому ні за що не відповідає; інші проголошували: «нема ніяких богів – ви свobodні! Можете робити, що хочете!» [18, с. 74].

Філософ аналізував атеїстичні позиції і дійшов висновку, що «взагалі все, що атеїзм заперечує, він ново вводить, але потайки, під іншою назвою і перелицьоване, щоб догоджувати людським пристрастям» [3, с. 68]. Костельника лякала така анархія, нігілізм та суб'єктивізм у духовній сфері в середовищі інтелігенції, провідної верстви суспільства. Він сприймав це як яскраве свідчення духовної кризи.

У праці «Ломання душ» має місце критика етичних позицій Михайла Павлика та Володимира Винниченка, які пропагували нову мораль: «роби, що тільки хочеш, але не роби собі нічого з того, що робиш» [14, с. 11]. Костельник пропонував людей, які «проповідують декаденційну скотинячу мораль, із милосердя замкнути в божевільнях» [14, с. 14]. Він стверджував, що кінцевим результатом свавільного життя буде анемія життєвих сил, які можна буде оживити лише штучно «якимись наркотичними, подразнюючими орудниками» [14, с. 22]. Костельник передбачав зв'язок моральної деградації людства з сучасним поширенням наркоманії, алкоголізму та токсикоманії.

Визнаючи свободу волі, люди логічно повинні би визнавати також і свою відповідальність. Запереченням функціонування свobodної волі знімається відповідальність. Натомість отримується сваволя,

невідповідальність ні перед ким. Але, як вже згадувалося твердження філософа, – не можна зловживати людською природою безкарно. «А це надужиття виходить їй (людині) на остаточне зло, на згубу, бо воно тільки руйнує, а не будує» [27, с. 7].

Аналізуючи занепад у моральній сфері, Костельник стверджував, що люди втратили відпирність до розкладових сил, не відчувають дії отрути, розум перестав правильно функціонувати. Філософи та письменники пропагують «етику блудного сина». На прикладі образу блудного сина Костельник нагадував про наслідки надуживання законами людської природи. «Коли неприродно побільшиш людську свободу, то муситимеш неприродно побільшити й людську неволю; коли ти сам того не зробиш, то зробиць се сама природа» [22, с. 33]. Людина, яка нехтує моральними законами, яка ставить свої інтереси вище, орієнтуватиметься в житті на свої чуття, а згодом стане невірником свого чуття. «Ось завелика свобода стає неволею. Не хочеш служити вищому, то мусиш служити нищому» [23].

Моральним злом або гріхом Костельник називав невдячність, зраду, злодійство, брехню, облуду й т. ін. [17, с. 198]. Саме невдячність вважав він гріхом, який найсильніше вражає людське серце. У невеликій своїй розвідці «Вдячність-невдячність» Костельник констатував той факт, що люди, виховані без розуміння і почуття вдячності (перш за все Богові, «що створив для тебе світ, ... і тебе саму»), марнують своє багатство життя, недооцінюючи його [5, с. 2]. Філософ стверджував, що без почуття вдячності між людьми зникне великодушність і благородність, а «злободневна ржа з'їсть їхні душі» [5, с. 3].

Отож, відповідно до міркувань філософа, помилкове прийняття атеїстичної позиції як наукової, тобто достовірної і правильної, та протиставлення науки релігії, знання вірі, визнання вищості науки перед релігією призвело до необ'єктивності пізнання дійсності і водночас до заперечення догм правильного природного світогляду. А отже, неможливості з таких позицій творити взірць справжньої «ідеальної людини». «Модерна атеїстична релігія розкладає людство, духово дезорганізує його, – з боєм писав Костельник, – ніщо так жахливо не помстилось на Європі в новітніх віках, як те фальшиве висунення науки на місце релігії...» [11, с. 7]. Філософ вважав, що якби науковці в ХІХ ст. мали об'єктивні поняття про науку та релігію, то неможливий був би більшовизм та гітлеризм [3, с. 3].

На думку Костельника, на сучасному етапі «справжня ідеальна людина повинна досягнути рівновагу між матеріальним і духовним світом, повинна позбутися ідолопоклонства перед фізикою, перед наукою, мусить навчитися в першій мірі дякувати Богові за свій природний розум, і аж тоді поважати науку. Треба мати респект перед природою – те, що св. Письмо називає «страхом Божим» (це не тільки боязнь перед Богом, але адорація Бога та зважання на Бога). Без цього людина не є в гармонії зі всесвітом і з життям, бо вихоплюється зі своїх природних рейок, і ніщо в її духовому житті не є на своєму місці» [11, с. 51].

Праця «Віра в Бога» присвячена саме доказу того, що «модерне людство, оскільки воно атеїстичне, дало себе пірвати звихненим поняттям помиленого розуму, і на вершках науки, наче божевільний, винищує себе і своє життя, думаючи, що творить новий, кращий світ» [7, с. 3–4]. Рукопис, який складається з 293 сторінок, Костельник писав в 1941–1942 роках. Філософські твори були зброєю священика, якою він воював, виявляючи причини нелюдських відносин та самознищення людства.

Щоб підняти, опущений атеїстичним світоглядом, авторитет людської природи, Костельник часто використовував порівняння людей із тваринами. В одному лише творі «Ідеальна людина» зустрічаємо їх не один раз. «Звіря живе моментом, теперішністю. А людина живе майбутністю» [11, с. 64]. «Ніяке звіря не може так керувати своїм внутрішнім життям (як людина), тому звіря і не є відповідальне за свої діла» [11, с. 34]. «Людина завдяки своєму розуму є істотою вищою від усіх істот на землі» [11, с. 17]. У звірят немає ні людської смиренності, ні людського покаяння, а є тільки почуття своєї немочі й своєї невдачі. У людей до того чуттєвого стану ще доходять спеціальні думки і спеціальна постава сумління та волі, тому в людей смиренність та покаяння бувають зародком нової сили душі» [3, с. 42].

Костельник вважав здатність людини оцінювати красу у світі свідченням того, що вона є свобідним творцем у природі; важливо «щоб вона у своїх творах зважала на красу і змагала до неї» [11, с. 52]. З цією ж метою людині дано спроможність говорити, відрізнити правду від неправди, добро від зла, справедливість від несправедливості і т. д. Такі міркування привели Костельника до висновку про природженість людям моральних законів, як і здатності відчувати красу.

Костельник акцентував увагу на вродженому почутті вічності в людей. Людина інстинктивно прагне до вічності та завдяки своєму розуму вона повинна своє життя пристосувати «до вічності, до вимог, які стоять понад моментом часу. А в інших випадках буває й так, що моментальні спокуси, похоті й труднощі власне відтягують людину від сповнення свого обов'язку, від присяги, від даного слова, і коли людина піде за тими своїми моментальними поривами, то ломить моральні закони, ломить свої звязки з вічністю» [11, с. 55]. Костельник називав людину істотою «не от міра сего», істотою, яка живе мріями про майбутнє. Він вважав, що коли людина грішить, то опускається на рівень тварини, яка живе за тим, що тут і тепер діє на неї. «Завдяки своєму розумові й моральному характерові людина вже на землі живе рефлексом вічності, а не моментом, як звіря» [3, с. 27].

На думку філософа, таке почуття, як любов ближнього, також є інстинктом людської природи. Його треба доцільно культивувати, щоб він правильно розвивався, як і всі інші людські інстинкти. Цьому

почуттю присвячені два твори: «Любов ближнього, її основи і функції» [15] та коротенька розвідка «Любов ближнього» [16]. Філософ вважав, що без любові до ближнього люди не можуть бути щасливими, людське життя не може правильно розвиватися.

Костельник протиставляв поняття «справедливість» та «любов ближнього» у ставленні людей один до одного. Справедливість визначає стосунки як у старозавітному законі: зуб за зуб, око за око; скільки одержав, стільки віддав. У вихованні дитини батьки повинні керуватися любов'ю, а не справедливістю, зважаючи на недосвідченість малолітньої особи. Філософ вважав, що у ставленні до хворої, втомленої, виснаженої, чимось збудженої людини, коли у неї відсутній тверезий розум і сила, варто також підходити з позицій любові ближнього, як і до дитини.

Костельник зараховував до обов'язків державної влади стежити за дотриманням справедливості та вважав, що це найменше, що для людського життя необхідне. Християнська ж релігія ґрунтується на золотому правилі: «Мусимо ми, сильні, брати немочі немічних на себе, а не собі догоджати» (ап. Павло) [16, с. 1]. Це твердження Костельник називав правилом євангельської любові ближнього. Дотримання євангельських моральних законів варто розуміти не як покуту, а як обоження, піднесення людини до Бога та підготовку до життя після смерті [16, с. 2].

Паралельно із почуттям любові до ближнього Костельник розглядав гнів, як вроджений інстинкт. Ці протилежні почуття можуть існувати поруч, як світло і темрява [15, с. 407]. Мислитель давав настанову: «попри любов ближнього ми обов'язані, як вірні жовніри божі, зберігати і побільшувати добро, а поконувати зло» [15, с. 408]. В етичній системі Костельника гнів виконує позитивну функцію, коли він гальмується любов'ю. Далі філософ пояснює: «Коли ж маємо любити ближнього в тій мірі як себе самого, то й інших, у потребі, маємо право силувати, щоб покласти хоч би своє життя за вище добро» [15, с. 408].

Серед коментарів навколо заповіді «не вбий» завжди виникала дискусія. Костельник займав свою позицію в цій суперечливій проблемі. З його думок випливає, що людина, яка живе за моральними законами, знаходиться під охороною від порушників моральних заповідей. «А хто з людей топче моральні закони, ... сей сам себе ставить поза охорону моральних законів, отже йому не прислугує оборона зі сторони заповіді «не вбий», як вона не прислугує й німим животинам, бо вони загалом не посідають морального характеру» [17, с. 243]. У творі «Любов ближнього, її основи та функції» [15, с. 408] Костельник оправдовував участь військових у справедливих війнах з метою захисту своїх ближніх.

Філософ був переконаний, що Христову заповідь «любов до ближнього» неможливо замінити жодними соціальними законами. Мотивація атеїста, вихованого на гуманістичних ідеалах, є нестійкою та непостійною, і залежить від обставин. «Безбожницька маса, коли почується паном ситуації, не може не видати зі себе того, що в ній сидить: повне етичне розперезання» [15, с. 441]. Система етичних принципів для гуманіста-атеїста є «людським витвором». «Всі мотиви хиткі, коли любов ближнього не буде впливати з любові до Бога. До любові годі себе змушувати (до гуманізму можна)» [15, с. 439]. Подібні міркування висловлював свого часу Микола Бердяєв: «гуманістична любов, оскільки вона знає лише любов до «дальшого» і не знає любові до «ближнього», є омана і лжа». Адже справжня любов не може бути відстороненою, загальною, вона завжди індивідуальна й конкретна.

«Моральні закони та ідеали без віри в Бога не мають сили зобов'язувати в сумлінні. А таке зобов'язання кінчене для правильного людського життя» [7, с. 2]. Філософ стверджував, що без віри в Бога неможливо виховати в дітей справедливість, благородність, любов ближнього. У християнській релігії людина має гідність «Божої дитини», її обороняють Божі заповіді. Отож, Костельник переконував своїми розмірковуваннями не лише своїх сучасників, але й майбутні покоління, у силі та важливості віри в Бога, яка слугує основою, надійною опорою у випробуваннях людської волі в різноманітних життєвих ситуаціях.

Костельник, подібно до положень філософів ідеалістів та заповідей християнської релігії, сформував основні моральні закони (що «вписані в серцях» людей) так: «Шануй Бога і не роби іншій людині, що тобі немило» [11, с. 54]. Він вважав, що ці закони визначають природній моральний вираз людини, але не кожна людина здатна усвідомити їх. «Моральні закони, а властиво засади моральних законів, вищі від одиниці, вищі від держави, вищі від кожної суспільності і навіть від цілого людського роду – так само, як і логічні закони, або, як закони дійсного світа» [17, с. 206]. Вони не є людським витвором. Критикуючи сучасні йому теорії, які тлумачили моральні закони як обов'язки людей перед громадою чи державою, мислитель наполягав, що «моральні закони це насправді обов'язки людей супроти Творця неба і землі, що дав нам життя», «це природні закони людської душі» [7, с. 270]. Загалом людей стверджують, що моральні закони – «Божя воля», «Божі закони», тому людина є відповідальною перед Богом за їх виконання чи невиконання.

Між моральними поглядами існують розбіжності через неоднаковий рівень розумового розвитку, вплив волі або чуття, складність пізнання моральних категорій [17, с. 242]. Костельник вів мову про різні рівні моральної зрілості, і відповідно й неоднакову відповідальність перед Богом: «Кожна людська одиниця морально відповідальна лише в тій мірі, у якій вона морально освідомлена» [17, с. 245].

Хід думок Костельника логічний і зрозумілий: «сам себе чоловік не сотворив, не може собі і служити. Звідки ми вийшли, туди нам і повернути!» [18, с. 48]. Моральні закони обмежують бажання людей, але роблять життя здоровим, «цілим», муштрують душу, часто на шкоду тілу. «Отже, ясно, що люди живуть на землі, щоб розвинути свого духа на міру Бога – для майбутнього щастя», – підсумував філософ чи не в останньому своєму земному творі [12, с. 337].

Костельник вважав обов'язком кожної людини знайти святість у світі й у собі. Філософ в образній формі описав долю людей чи «реакцію всесвіту» на не виконання обов'язку: «котрі не знайдуть, ті подібні до зелених овочів, що не можуть знайти шляху до повної дозрілості, й зеленими спадають з деревини» [22, с. 22]. Костельник був впевнений, що Божа воля має моментальні реакції на те, що діється між людьми. Із зміною людської волі та її діл змінюється й моментально Божа воля, – переконував читача філософ [7, с. 257].

Зловживаючи свобідною волею, людина може чинити кривду, моральне зло, оскільки часто не усвідомлює Божої реакції, не пов'язує її з власним вчинком. Відкритий «суд на землі й неможливий, бо якби був, то цілком ув'язнив би свобідну волю людей. Наочний Божий суд буває на землі тільки вийняткові, для прикладу» [7, с. 271], – розмірковував філософ. Щоб моральні закони були справжніми законами, має відбутись остаточний Божий суд у житті після смерті. Костельник доводить до думки, що інакше в покривдженій людині не було б реальної надії на справедливість. «Людина, що намагається чесно жити, була би найнемудріша; життя би не мало ніякого сенсу» [7, с. 272].

В етичній системі філософа існує твердження про те, що цілковите усвідомлення доцільності прийняття та виконання моральних законів можливе лише після смерті [18, с. 162]. Воно пояснюється теорією Костельника, яку він вибудував на основі аналізу фактів власного досвіду, які описав у творі «Любов ближнього». Дослідникам діяльності філософа відомо, що впродовж усього життя Костельник цікавився та досліджував містичні явища. На основі його спостережень виникла така теорія.

Людська душа подібна до сонця, з якого проміння поширюється в безконечність. У нормальному стані проміння душі оживлює кожну клітину нашого тіла, утримується та абсорбується тілом. «Коли ж людська душа, хоч би тільки частинно розв'язеться з тілом, то її проміння йде у світ, і така людина стає телепатична та ясновидюча» [16, с. 2]. Якщо хтось нас не любить або є егоїстом, але має до нас стосунку, той негативно впливає на наш організм. Всі цього не відчують безпосередньо. Але відчуває той, в кого душа частково визволена від тіла, і тому терпить біль. Душі після смерті тіла випромінюють у безмежність. Таким чином вони всі разом утворюють наче б один організм. Без взаємної любові душі не могли б так існувати, а руйнували б, «розсаджували» царство небесне.

Ще один мотив філософа до морального життя знаходимо в міркуваннях навколо його поняття «психічна авра». Психічна авра – це випромінювання внутрішніх переживань. Вона в'яжеться з пред-метами, з якими людина поєднувала свої внутрішні переживання, і осідає на них [13, с. 35]. «Цілий світ і все у світі, хоч би й найменша дрібниця, мають свою вічну вартість, свою вічну форму, з яких складається вічна історична авра ...» [19, с. 370]. «Кожна наша думка, кожне наше діло на віки лишається такими, як ми їх сформуємо... Отже ми – співтворці світу, свобідні творці, як Бог» [7, с. 275]. Мислитель писав, що ця думка є присутня у Святому письмі, у Євангелії від Св. Івана (10, 34). «Ми кожним порухом нашої думки й нашого чуття розбудовуємо своє вічне життя. А що при тім можемо вибрати собі довільний напрям, то від нас самих залежить, яке буде наше вічне життя» [7, с. 291].

Згідно з визнанням існування історичної психічної аври, Г. Костельник закликав: «Уважай, людино, що робиш, твори собі гідну вічну історію, бо всяке твоє діло лишається на віки не тільки для тебе, але й для інших» [19, с. 371]. Головне завдання людини в житті – добиватися для себе якнайбільшої вартості своєю волею, свобідно та добровільно [17, с. 387]. Костельник тривожився про стан суспільної моралі, спричинений поширенням атеїзму, внаслідок чого «пропала свята вартість людини, бо пропала справжня моральність, а вслід за тим пропадає родина і взагалі людина» [10, с. 88].

Внутрішнім суддею нашої моральної вартості, який отримала людина від природи, Костельник, звісно, називав совість (сумління). У праці «Три розправи про пізнання» «совість» визначається як «судейський наказ або пересторога у сфері моральних законів» [24, с. 100]. Вона, як і інші складові людської психіки чи душі, розвивається в різних людей неоднаково. «Притоптана, нерозвинена совість не числиться з моральними чинниками, а скрупулятна совість аж надто числиться хоч би й з незначними чинниками» [24, с. 101]. Костельник визнавав Творця-Бога верховним суддею нашої моральної вартості, оскільки «він знає, що діється в нашій душі; тільки він може зобов'язати нас у совісті; тільки він може кожній людині віддати по заслугі» [26, с. 128; 7, с. 2].

Тривалий час мислитель розмірковував над проблемою існування спокус у житті людей і дійшов до висновку, що сотворена істота з власним розумом і свобідною волею повинна перебувати серед тасмниць, суперечностей, спокус і зла, щоб бути «ковалем свого щастя» [21, с. 489]. Для реалізації людської свобідної волі повинен бути вибір, мають бути проблеми. Саме для можливості її існування та завдань, поставлених перед нею, створений цілий світ [22, с. 8]. Люди повинні жити з віри [22, с. 13], у якій поєднуються розум, чуття, сумління і воля [13, с. 128].

Знання, на думку Костельника, обмежує свободу волі, не дає можливості робити вибір. «Віра – вогнище, у якому сходяться всі промені, що входять у душу з божого світа, й відбиваються від її особистого характеру, освітлюючи так її образ і вартість» [22, с.13]. Кожна людина приймає або конструює свою віру на свій власний розсуд. «Твоя віра дає спеціальну вартість цілому світові й тобі – і твоїм дітям, і твоїм сусідам, і цілим народам: вартість, норми для життя, права і обов'язки, надії і мрії для щастя...» [22, с.22].

Костельник описував стан людини, яка перебуває у випробуваннях спокусою. Потрапляючи в стан внутрішніх суперечностей, вона починає сумніватися, втрачає певність. «А хто поринає в сумнівах та непевностях, той почувається оточеним темрявою духа, незнанням, той може почувати себе опущеним та безсилим» [21, с. 490] та «не розуміє того надміру терпіння, яке кладе на нього Провидіння в часі його найглибшої трагедії, і жалується перед Богом, що це перевищує його розум: чому, ах чому?» [21, с. 490]. На основі передуманого Костельник дійшов висновку, що для Бога є цінними моральні зусилля у протистоянні спокусам, а також розумові – у відгадуванні правди в прихованому світі. «Бог нас іспитує» [21, с. 490]. «Бог не є рівнорядний з людьми, але надрядний над людьми: він іспитує людей і веде боротьбу з людьми, оскільки вони її накидують йому. Отже вільно йому підходити до людей методом «спокусу»» [7, с. 256].

Сучасні психологи радять людям, які знаходяться в складних ситуаціях: не можеш вирішити проблеми – зміни ставлення до неї. Подібним чином міркував Костельник. «До проблем можна різно ставитися. Одні люди тратять перед проблемами рівновагу духа, проблеми докучають їм понад міру, кусають їх наче злющі мухи, й такі люди хорують на недугу, яку москалі дуже вдатно прозвали «горе від ума»». Костельник бачив вихід у цих ситуаціях у прийнятті до себе «економічної чесноти»: «Будь вдоволений тим, що маєш, і шойно так стреми до більшого» [22, с. 6].

Оригінальну теорію відстоював Костельник у складних питаннях моралі, пов'язаних із існуванням контрастів у світі та в житті: добра й зла, життя й смерті, правди і брехні, видимого і невидимого і т. д. «Якби життя було зложено з чистих ліній, то не штука було би мудро жити» [7, с. 146], – міркував мислитель. Філософ акцентував увагу на тому, що в конкретному житті в людських душах борються протилежні тенденції: егоїстичні, тілесні, пов'язані з земним життям та альтруїстичні, духовні, пов'язані з вічністю. Перші – сильніші тому, що «ми живемо в їхньому світі», їх потрібно обмежувати. Другі – слабші, тому їх треба спеціально культивувати. Костельник переконував, що нормальна гармонія в етичному житті буде тільки тоді, коли віддамо перевагу альтруїстичним, духовним, небесним тенденціям у тій грі контрастів. Цю тему Костельник розвивав у праці «Атеїст», де він писав, що духовні людські потреби легше піддаються обмеженню, ніж фізіологічні. «Однак, без заспокоєння духовних потреб людина перестає бути справжньою людиною, творчою в людському стилі, а сходиться на тварину» [3, с. 18].

Костельнику було властиво робити абстрактні узагальнення в поясненнях дискусійних проблем. До прикладу, це стосується нашої теми: «Усяке родження, усякий природний перехід від нижчого до вищого зв'язаний з терпінням, з руйнуванням, зі смертю» [12, с. 347], «Без жертви, терпіння, послуху, без згляду на інших ... наступить руїна» [14, с. 22]. Філософ часто повторював у своїх творах фразу: «Задурно в світі нема нічого» [22, с. 33]. У праці «Віра в Бога» образно писав: «не мудра ілюзія хотіти вогню без спалювання чогось, що може горіти» [7, с. 149].

Так, при альтруїзмі спалюється наші егоїстичні тенденції, при смиренності – зарозумілість. У такому випадку отримується благородна розумова, чуттєва і вольова динаміка в душі. При егоїзмі та гордості спалюється те, що благородне та вище, на користь того, що нижче і менш вартісне. «Саме себелюбовство, сама гордість кінчається тим, чим кінчиться непогамована пристрасть: обмеженням ума, що доводить до духовної сліпоті, та чуттєвим раком, що пожирає всі вищі духові сили» [7, с. 149]. «Так виглядає, що коли терпимо, переходимо подібний процес, як матерія, коли розжарюється, і через те матерія прибирає стан збільшеної потенціальності» [7, с. 290]. Костельник підсилював свою позицію словами Христа: «В терпінні спасайте ваші душі», – і доходить висновку, що «терпінням душа освячується і творить собі скарби для вічної майбутності. ... значить наше життя – це приготування до вічного, посмертного життя, як життя гусениці є приготуванням до переображення в метилю» [7, с. 290].

Повчальну місію несуть узагальнюючі твердження філософа у формі протиставлень: «зло саме накидується, а добро треба здобувати», «добро треба вдержувати й побільшувати, а зло треба спиняти й винищувати», «добро дороге, а зло – дешево», «життя мусить безупинно боротися, щоби остоятися», «лож, як усе лихе на світі, сама накидується, а правду, як усе дорогоцінне й спасенне, треба жертвами окуплювати й берегти». У праці «Генега жіночого й мужеського полу» Костельник пояснює, що з контрастів природа черпає свою силу. Вони «взаємно побуджують себе до видобуття якнайбільшої енергії зі себе» [8, с. 1]. «Міра добра і зла сповняє аналогічну функцію в нашому житті, як прихід і вихід пари в машинному котлі: вони чергуються, щоб нас далі гнати й інтригувати» [7, с. 288]. Костельник вважав, що джерельна причина зла й терпіння знаходиться в самій системі природи світу. «Але те зло не є злом, тільки тяжким зворотом, що веде до збагачення життя, або й до підвищення його ступеня» [27, с. 7].

Найсильніше тема контрастів розкрита в творі «Світ як вічна школа». У систему світу входять системи різних категорій добра і зла, щоб людина вчилася пізнавати добро і зло, вище і нижче, буття і небуття, шукала найбільше добро, Бога, і зближалася до найвищого добра – до Бога [22, с. 27–30]. У праці «Віра в Бога» філософ називає життя грою контрастів, і саме у вмінні зводити їх у гармонію виявляється справжня мудрість [7, с. 61]. У творі «Три розправи про пізнання» Костельник звертає увагу на важливість поєднати я і світ, душу і тіло, моральне і фізичне, свободу та залежність («чоловікові, якщо хоче жити по божому призначенню, треба всі ті противенства зводити в гармонію» [24, с. 136]). Якщо зрозуміти гру контрастів у світі, стверджував філософ, то можна зрозуміти справжню будову світу [7, с. 142].

Костельник фіксував у світі й, аналогічно, в душі людини дві протилежно налаштовані сили: закони, що ведуть до будови й життя, і закони, що ведуть до руїни й смерті. Люди, перебуваючи в системі цих законів, повинні постійно зважати на них і докладати зусиль, щоби встояти. «Як на городі росте бур'ян, так у нашій душі росте бур'ян з думок і почувань», «як виплід неладу намагається все висше звести на низше, будову на руїну» [22, с. 31]. Костельник називав «бур'яном душі» душевні пристрасті та спокуси. Закони руїни, пов'язані з тимчасовим у житті, «підмовляють душу» не рахуватися ні з чим. Натомість закони життя, пов'язані з вічністю, спонукають людей зважати на Бога, правду та сумління, і користуватися розумом. Костельник черпав свої аргументи з науки Христа, яка ґрунтується на системі протиставлень. «Широкий шлях» веде до загибелі, дає волю пристрастям, а «вузький шлях» – до життя, всі сили єднає, «як совість і розум кажуть, як вічність домагається» [22, с. 33].

Внутрішнє життя людини Костельник розглядав як систему контрастів: чуття, розум, воля, сумління. Чуття складається з почуттів (які мають причину в нас) і відчуттів (які мають причину в зовнішньому світі). Вони поділяються на фізичні (голод) і духовні (сум), на приємні та неприємні. «Розум складається з пам'яті, фантазії і властивого розуму; властивий розум складається з природженого й набутого розуму...» [3, с. 14]. Чуття співіснують із розумом, співпрацюючи та взаємно борючись. Філософ стверджував, що фанатики різного типу (національні, релігійні, партійні) намагаються знищити контраст і попереджав, що «знищення одного з контрастів, оскільки він належить до сутності будови світу й людського життя, всюди доводить до катастрофи...» [3, с. 15]. Система контрастів в людській природі пристосована до контрастів у світі (тіло і душа, чуття і розум, свобода і сумління, яке обмежує нашу свободу, фізичні і моральні закони, гріх і чеснота, почуття буденності і містичне почуття, звичайна земна дійсність і бажання незвичайної, небесної дійсності [3, с. 21]).

Костельник стверджував, що людина має визначене на землі своє місце і свій характер своєю родиною, нацією, релігією і своїм минулим. Він називав ці спеціальні людські зв'язки моральною свідомістю на противагу чуттєвій свідомості. Перед свобідним і критичним «я» кожної людини стоїть завдання обороняти моральну свідомість від чуттєвої. «Моральна свідомість діє субтельно, абстрактно, наче тільки здалека, а чуттєва свідомість діє живими образами і вогнем пристрастей» [3, с. 27]. Людина повинна зберігати свою моральну свідомість, бо руйнуючи її, руйнує устрій свого людського життя.

В етичних поглядах Костельника люди є учнями в Творця, перебуваючи на землі – у вічній школі. «Але – блажен, хто не соблазниться божим світом, хто встоїть при всіх іспитах у вічній школі світа» [22, с. 14]. Люди створені на землі не для використання ідеального щастя, а для його пошуків. Шукаючи Бога, квітенсенцію життя-буття, і свобідно творячи своє життя, маємо наблизитись до Нього [7, с. 287]. На контрастах люди можуть вчитися, вправлятися, змагатися, духовно рости. Одним із основних положень Костельника в етичній теорії була думка про те, що «земля – це школа для життя. Школа не має сама в собі остаточної цілі, вона є тільки приготуванням до життя» [7, с. 288].

Пізнаючи дійсність, люди можуть приймати хибні позиції стосовно реальності завдяки власній свободі, керуючись своїми схильностями. Костельник, шукаючи виходу, закликав: «Ми нашим змаганням маємо зреставрувати наш світ на такий, який він дійсно є із становища божої вічності. Тут не йдеться тільки про наше пізнання, але й про наше творення життя» [7, с. 289]. Щоб не зловживати своєю природою, людина повинна бути в гармонії з нею.

Костельник акцентував увагу на тому, що все в світі взаємопов'язане і творить одну систему. Філософ стверджував, що «не в світі джерело для грішної віри, але в людській душі, а в світі тільки можливість обдурювання себе, бо світ се «вічна школа», із загадками й з привидами» [22, с. 19]. Костельник називав людей, тенденційно налаштованих, фанатиками, які не розуміють функції контрастів у світі. «А система світа домагається від нас, щоби ми всі життєві контрасти зводили в єдність, як ті, що грають на різних струнах, виводять одну, складну арію» [22, с. 57]. Тому в людських світоглядах усі елементи буття повинні бути в гармонії, не повинно існувати суперечностей між природою і думкою, між життям і теорією. Щоб отримати належне пізнання світу, мислитель радить «звести всі сили своєї душі до нормального людського стану, щоби ані одна сила душі не завмерла» [24, с. 119].

Філософ аналізував факти реальності і з досвіду дійшов висновку: людське тіло є здоровим при певній температурі, аналогічно душа має дотримуватися певних меж. «Дурень той, хто вірить, що розгнудання душі на одному шляху не потягне за собою рознуздання на всіх шляхах» [22, с. 35]. Костельник

дотримувався думки, що життя – це боротьба, і в цьому світі за все «велике» потрібно боротися. Одним із його аргументів необхідності життя за моральними правилами було просте твердження: у ставленні до свого тіла ми дотримуємося певних правил, щоб воно було здоровим, так і з душею не варто поводитися беззаконно. «Не така людська природа, щоб безкарно можна з нею робити, що хочеш. Щодо тіла, то це для всіх ясно» [11, с. 24], – просто аргументував свою позицію філософ.

Костельник розглядав моральні закони чи засади паралельно з логічними. Одні й інші він вважав вічними, незмінними та необхідними для життя, даними людям природою. Костельник також стверджував присутність в етиці категорії абсолютного добра та аналогічно абсолютної правди в логіці.

Кульмінаційним моментом в етичній системі Гавриїла Костельника можна вважати його думку про те, що світ створений таким, щоб людина пізнавала його, шукаючи в ньому Бога, і залишалася Йому вірною при всіх загадках світу, екзаменах, спокусах і терпіннях, які доводиться пережити. Найважливіше в житті для людини те, що вона виконує свobodно та самостійно. Вектор, спрямований свobodною волею на розвиток, на творення чи деградацію та занепад, визначає людську долю.

Література:

1. Гірник О. Архів Гавриїла та Елеонори Костельників / О. Гірник // *Ultra posse*. Вибрані твори. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 352–396.
2. Кашуба М. Гавриїл Костельник: філософські погляди / М. Кашуба, І. Мірчук. – Дрогобич : Вимір, 2002. – 140 с.
3. Костельник Г. Атеїст. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1943. – 112 с.
4. Костельник Г. Боротьба за людську природу / Г. Костельник // *Нива*. – 1925. – Ч. 1. – С. 31–32.
5. Костельник Г. Вдячність-невдячність. (Машинопис) / Г. Костельник. – 3 с.
6. Костельник Г. Вихідні точки атеїзму / Г. Костельник // *Краківські вісті (щоденник)*. – 1943. – Ч. 286, 19 грудня. – С. 3–4 ; Ч. 287, 21 грудня. – С. 3–5.
7. Костельник Г. Віра в Бога. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1942. – 293 с.
8. Костельник Г. Генеза жіночого й мужеського полу / Г. Костельник. – Львів : [б.в.], 1933. – 30 с.
9. Костельник Г. Зависть богів / Г. Костельник // *Ultra posse*. Вибрані твори. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 168–204.
10. Костельник Г. Змагання нової генерації за новий лад / Г. Костельник // *Українське юнацтво*. – 1935. – Ч. 6 (26), червень. – С. 87–88.
11. Костельник Г. Ідеальна людина. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1945. – 75 с.
12. Костельник Г. Квіти на престолі / Г. Костельник // *Ultra posse*. Вибрані твори. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 299–351.
13. Костельник Г. Логіка. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1945. – 390 с.
14. Костельник Г. Ломання душ. З літературної критики / Г. Костельник. – Львів : Добра книжка, 1923. – 95 с.
15. Костельник Г. Любов ближнього, її основи і функції / Г. Костельник // *Нива*. – 1936. – Ч. 11. – С. 405–411 ; Ч. 12. – С. 436–442.
16. Костельник Г. Любов ближнього. (Машинопис) / Г. Костельник. – 3 с.
17. Костельник Г. Моральне зло / Г. Костельник // *Нива*. – 1925. – Ч. 6. – С. 198–207 ; Ч. 7–8. – С. 233–245 ; Ч. 9. – С. 307–317 ; Ч. 10–11. – С. 382–388.
18. Костельник Г. Пісня Богові. Вічна драма чоловіка / Г. Костельник. – Львів : [б.в.], 1922. – 205 с.
19. Костельник Г. Проблема чуда / Г. Костельник // *Нива*. – 1938. – Ч. 1. – С. 26–29 ; Ч. 2. – С. 62–67 ; Ч. 4. – С. 143–146 ; Ч. 6. – С. 221–225 ; Ч. 7–8. – С. 278–282 ; Ч. 10. – С. 367–372 ; 1939. – Ч. 2. – С. 69–73 ; Ч. 4. – С. 144–148.
20. Костельник Г. Релігія в новому освітленні / Г. Костельник // *Краківські вісті (щоденник)*. – 1943. – Ч. 125, 12–14 червня. – С. 5–8.
21. Костельник Г. Розмови з Христом / Г. Костельник // *Дзвони*. – 1938. – Ч. 4/5. – С. 136–137 ; Ч. 6. – С. 218–222 ; ч. 7/8. – С. 283–287 ; Ч. 9. – С. 386–392 ; Ч. 11. – С. 488–490 ; Ч. 12. – С. 519–524 ; 1939. – Ч. 1/2. – С. 40–46.
22. Костельник Г. Світ як вічна школа. Філософічні розважання / Г. Костельник. – Львів : Накладом автора, 1931. – 60 с.
23. Костельник Г. Становище християнської філософії / Г. Костельник // *Діло*. – 1931. – Ч. 194, 1 вересня ; Ч. 195, 2 вересня ; Ч. 196, 3 вересня ; Ч. 197, 4 вересня.
24. Костельник Г. Три розправи про пізнання / Г. Костельник. – Львів : Накладом Т-ва св. ап. Павла, 1925. – 198 с.
25. Костельник Г. Упадок релігії. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1940. – 257 с.
26. Костельник Г. Християнська апольоґетика / Г. Костельник. – Львів : Накладом Т-ва Св. Ап. Павла, 1925. – 174 с.
27. Костельник Г. Шлях до воскресення (Загадка терпіння) / Г. Костельник // *Краківські вісті (щоденник)*. – 1943. – Ч. 86, 25–27 квітня. – С. 5–7.
28. Петрук О. Матеріали до бібліографії Г. Костельника. Українські джерела (1904–1944) / О. Петрук // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць. – Львів-Ужгород : Гражда, 2007. – С. 431–482.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії НУ «Львівська політехніка»
Н. Я. Саноцька